

Ulduz Fərhad QƏHRƏMANOVA

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,

Ədəbiyyat kafedrasında baş müəllim

Email: ulduzkahraman1@gmail.com

Orcid ID: 0009-0003-4418-9319

“HOPHOPNAMƏ” NƏŞRLƏRİNDƏ YOL VERİLƏN TƏHRİFLƏR

Annotasiya: Məqələdə M.Ə. Sabirin “Hophopnamə” kitabının müxtəlif illərindəki nəşrlərində dəfələrlə yol verilən sözlərin, cümlələrin təhrif edilməsi göstərilmişdir. Həmçinin həmin təhriflər gətirilən nümunələr üzərində cədvələ salınaraq təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: M.Ə.Sabir poeziyası, “Hophopnamə”, təhrif, nəşr, mətbu orqanı

Annotation:: In the article M.A. In the editions of Sabir's "Hophopname" book in different years, it was shown that the words and sentences were distorted many times. Also, those distortions were tabulated and analyzed on the brought samples.

Keywords: M.A. Sabir's poetry, "Hophopname", distortion, publication, press

“Hophopnamə”nin istər birinci, istərsə ikinci nəşrini A.Səhhət hazırlamışdı. O, kitaba “Sabirin tərcümeyi-halı” adı altında dolğun məzmunlu, elmi səviyyəsi etibarlı ilə yüksək, şairin həyat və yaradıcılığına dair faktik materialla zəngin bir müqəddimə yazmışdır ki, bu müqəddimə indi də Sabir tədqiqatçılarının istinad etdiyi ən mötəbər məxəzlərdən biri, bəlkə də birincisidir.

İlk mənbələrlə “Hophopnamə”nin 1912-1914-cü illər çapları arasında nəzərə çarpan ikinci qism fərqlərə gəlincə, demək lazımdır ki, bunlar əsasən açıq təhriflərdən ibarətdir. Sayca o qədər də çox olmayan bu təhriflər bəzən ərəb əlifbasının yazıda törətdiyi dolaşlıq, bəzən də mətbəə xətalari nəticəsində meydana çıxmışdır.

Düzgün versiya:

Dağıldı məclisi-milli,

Ələmlər sərnigün oldu.

Səhv versiya:

Dağıldı məclisi-milli,

Əməllər sərnigün oldu.

Yaxud:

Düzgün versiya:

Qəmim ki, var mənim ancaq

budur: qiyamətdə

Ki, bir də **görməliyəm** iş bu

millətin üzünü

Səhv versiya:

Qəmim ki, var mənim ancaq budur: qiyamətdə

Ki, bir də **görməyəlim** iş bu millətin üzünü və s.

“Hophopnamə”nin 1954 və 1960-cı illərdəki çapı əvvəlki çaplara nisbətən geriye doğru addımdır. Sabirin yüzdən artıq əsərinin indiyədək onun kitablarına daxil edilmədiyi bir yana dursun, 1948-ci il çapında verilmiş bütün məqalə və felyetonlar, bir sıra şeir və tərcümələr son nəşrlərdən tamamilə çıxarılmışdır. 1948-ci il çapının zəif təkrarı olan 1954 və 1960-cı illər nəşrində nədənsə tərtibçi H.Səmədžadənin adı da kitabdan çıxarılmışdır. Mərhum H.Səmədžadəyə o zaman Sabirin 25-ə yaxın şeirini toplamış və kitaba yazdığı şərhində bu əsərlərin şairin külliyyatına ilk dəfə daxil edildiyinə dair məlumat vermişdi. Ona görə də 1954 və 1960-cı illər nəşrləri mətbuat səhifələrində kəskin tənqid edilir. Ancaq son üç nəşrdə-1948, 1954 və 1960-cı illərdə çox ciddi mətn səhvlərinə yol verilmiş, bir sıra söz, ifadə və tərkiblər düzgün oxunmamış, təhriflər olmuşdur. Faktlara baxaq:

Düzgün versiya:

Bisütun sinəsinə dəysə də bin tişə yenə

Cövrə təmkin edərək durduğu məvadə durar!

Səhv versiya:

Büsbütün sinəsinə dəysə də bin tişə yenə

Cövrə təmkin edərək durduğu məvadə durar!

Yaxud:

Düzgün versiya:

Bu çərxi-sitəmkarın aman məsxərəsindən,

Bais, **balan** ölsün!...

Səhv versiya:

Bu çərxi-sitəmkarın aman məsxərəsindən,

Bais, **yalan** ölsün!...

Yaxud:

Düzgün versiya:

Həm də doğru olaraq şərh edək əhvalımızı,

Xəlv tətbiq eləsin **halımıza** qalımızı...

Səhv versiya:

Həm də doğru olaraq şərh edək əhvalımızı,

Xəlv təhqiq eləsin **halımızı** qalımızı...və s.

Xəlv şairi Sabirin “Hophopnamə” adı ilə məşhur olan şeirlər məcmuəsi bir əsrə yaxındır ki, çox tirajla çap edilir, yayılır. Vaxtaşırı buraxılan kütləvi şeir məcmuələri nəzərə alınmazsa, Sabirin əsərləri əsrə yaxın bir müddət ərzində toplu şəkildə ana dilimizdə dəfələrlə çap olunmuş, rus, fars və digər xalqların dillərinə tərcümə edilmişdir. Düzdür, bu nəşrlərdə şairin zəngin ədəbi-bədii irsi tam əhatə edilməmiş və bunların heç bir elmi-akademik nəşr də deyildir. Lakin istər daxil olan əsərlərin miqdarı, istər mətnlərin keyfiyyəti, istərsə izah və şərhələrinə görə həmin nəşrlər bir-birindən həmişə bu və ya digər dərəcədə fərqlənmişdir.

“Hophopnamə”nin 1914-cü il nəşrində heç bir tərtib prinsipi gözlənilməmiş, “Məktəb cocuqlarına” və “Mütəfərriq şeirlər” kimi başlıqlar istisna edilməklə, nə xronologiya, nə də janr nəzərə alınmışdır. Əsərlərə izah və şərh verilmədiyi kimi, kitab lüğətlə də təchiz edilməmişdir. İlk nəşrdə bəlkə də bütün bunlar mümkün və təbii idi. Lakin müasir oxucu üçün bunların hamısına ciddi ehtiyac duyulur. Belə ki, Sabir yaradıcılığının həm izaha möhtac cəhətləri, həm də məntdəki ayrı-ayrı ifadələr, terminlər, tarixi hadisələr, sətiraltı mənalar, şəxs, kitab, qəzet-jurnal və s. adları şərh olunmadan Sabir şeirinin incəliklərini, onun mənə çalarlarını təsəvvür etmək çətinidir.

A.Səhhətin tərtibində “Hophopnamə” iki mənəli epiqrafla bağlanırdı:

1. Şairin proqram səciyyəli, Sabir yaradıcılığının manifesti adlandırılı biləcək məşhur “Nə yazım?” şeirindən gətirilmiş ilk 6 misra (“Şairəm, çünki vəzifəm budur əşar yazım...”)
2. “Milli şairimiz mərhum Sabirin bir rəfiqinə öz xətti ilə yazdığı şikayətnaməsindən bir nəbzə” adı altında verilmiş məktubdan kiçik parça idi.

Yeni nəşri çapa hazırlayanlar, nədənsə, bu epiqraflardan birincisini tamamilə atmış, ikincisinin də sərlövhesini təhrif olunmuş şəkildə vermişlər: “Sabir Tahirzadə öz xətti ilə yoldaşı Abbas Səhhətə yazdığı məktubundan”. Təkrar nəşr A.Səhhətin yazmış olduğu müqəddimə ilə (“Sabirin tərcümeyi halı”) açılır. Burada da Səhhətə məxsus söz və ifadələrin bir çoxu düzgün verilmədiyindən ciddi mənə və məzmun təhriflərinə səbəb olmuşdur.

Düz versiya	Təhrif forması
Sənayi-hicri	Sənə hicri
Gözzərim	Gözlərim

Əz giyah	Əzgiyab
Şərə iltihaq	Şərə iltihaq
Rəhməti-xuda	Rəhmətli xuda
Səfər əz Babili-Şirvan künəm, inşallah	Əzbabili-Şirvan künəm, inşallah
Böyük bir ailənin təhsili-məaşı üçün quyruq yağı və sabun bişirib satmaqla güzəran edər	Böyük bir ailənin təhsili üçün quyruq yağı və sabun bişirib satmaqla güzəran edər

“Hophopnamə”nin 1948-ci il çapının təkrar nəşrində də eyni vəziyyətlə qarşılaşırıq. Prof. Əziz Şərifin yazmış olduğu məzmunlu və əhatəli müqəddimə kitabdan çıxarılmış, A.Səhhətin qələminə məxsus olan ön sözün sərlövhəsi dəyişdirilməkdən əlavə, müəllifin bəzi mülahizə və

Düz versiya	Təhrif forması
Sabirin tərcümeyi-halı	Tərcümeyi-hal
Ən əvvəl həcvi-məlih yazıb	Ən həcvi-məlih yazıb
Riyakar mollaümalarnın əfal və əmalını	Riyakar mollaümalarnın əfal və emalını
Rəhməti-xudaya vasil olur	Rəhməti-xudaya vəfat edir vəs.

atılmış, bir çox söz və ifadələr təhrifə uğramışdır. Məsələn:

1914-cü il nəşrindən fərqli olaraq, 1948-ci il nəşrində müəyyən tərtib prinsipi gözlənilmiş, şairin ədəbi irsi yazılma tarixləri nəzərə alınmaqla, janrlar üzrə qruplaşdırılmış, hər bölmənin sonunda “illəri məlum olmayan” şeirlər verilmişdir. Cildlərə, eyni zamanda, əsərlərin nəşri tarixinə dair qeydlər, çətin anlaşılan sözlərin lüğəti əlavə edilmişdir. Lakin istər janrlar üzrə bölgüdə, istər izah və şərhərdə, istərsə də lüğətdə ciddi qüsurlar nəzərə çarpır. Taziyanə və bəhri-təvillərin satirik şeirlərdən ayrılıqda, müstəqil başlıqlar altında verilməsinə ehtiyac yox idi, taziyanə də, bəhri-təvil də elə satirik şeirin bir növü, bir formasıdır. Şairin bizə bəlli olan bəhri-təvillərinin hər üçü 1907-ci ilə aid edilir. (Hophopnamə, II cild, səh.32) Halbuki bəhri-təvilin birincisi 1906-cı ildə qələmə alınmışdır. Müəllifin lirik şeirləri və rübailərinin bir çoxu satirik şeir nümunəsi kimi təqdim olunmuşdur. (“Dərdim oldur ki..”, “Ey dilbəri-hürriyyət..”, “Dəhr bir müddət oldu mənzilimiz” və s.)

Kitabın “Qeydlər” hissəsində ayrı-ayrı əsərlərin nəşri tarixinə dair verilmiş məlumatlarda da çoxlu qüsurlar vardır. Eyni lüğət cildin hər ikisində təkrar çap olunduğu kimi, bu lüğətdə Sabir satira dilinin məxsusi xüsusiyyətləri nəzərə alınmamış, bəzi sözlərin ümumi lüğətlərlə uyğun gəlməyən yeni, əlavə mənaları əksini tapmamışdır. “U” hərfinə aid təkə bir sözün –“Ulus” sözünün lüğəvi mənası verilmiş, o da elm, qövm-deyə izah olunmuşdur. (səh.292.) “Hophopnamə”nin 2000-ci ildə çapdan çıxmış ikicildlik təkrar nəşrində 30-dan artıq satirik və lirik şeirin, məktəblilərə töhfə silsiləsindən qələmə alınan, uşaqların dillər əzbəri olan 22 şərqi, mənzum hekayə və təmsilin tən yarısının geniş oxucu kütləsinə yenidən “illəri məlum olmayan”

əsərlər kimi təqdim edilməsi də kökündən yanlışdır. Bu, Sabir irsinin öyrənilməsi və nəşri sahəsində əldə edilmiş mühüm nailiyyətlərə göz yummaqdan başqa bir şey deyildir. Əgər kitabın buraxılışına məsuldan şəxs “Hophopnamə”nin son nəşrlərinə öteri diqqət yetirsəydi, aydın görürdü ki, Sabirin ilk nəşr tarixi bəlli olmayan bircə əsəri də qalmamışdır. Təkrar nəşrlərdə yol verilmişən ciddi və bağışlanılmaz səhvlərdən biri də başqa şairlər tərəfindən yazılmış bir sıra satirik şeirlərin yenidən Sabirə isnad verilməsi və “Hophopnamə”yə daxil edilməsi ilə bağlıdır. Bu məsələ ilə əlaqəli “M.Ə.Sabirə isnad verilmiş bəzi əsərlər haqqında (1960),” “Hophopnamə”ni beləmi nəşr edirlər? (1961), “Hophopnamə”nin nəşri tarixindən (1962) adlı məqalələrində, həmçinin “Sabir və mətbuat” (1974), “Sabir: mübahisələr, həqiqətlər” (1990) kimi monoqrafiyalarında geniş, dəlili-sübutlu şərhini tapmışdır:

1. “Hophopnamə”nin 1914-cü il çapının nəşrində “Vəqta ki, əsər nəsimi-zülmət” misrası ilə başlanan satirası (səh.107) ilk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (1908, № 10) “Qızdırmalı” imzası ilə dərc edilmişdir. Bu satira Sabirin deyildir, Sabir ədəbi məktəbinə mənsub olan şair M.H.Zeynalovundur. O öz şeirini “Şairimiz” “Hop-Hopa təqdim olunur” qeydi ilə çap etdirmişdir. Sabir də ona ünvanlanan şeiri cavabsız qoymamış jurnalın növbəti nömrələrinin birində (1908, № 13) “Madam ki, hamiyani-zülmət” misrası ilə başlayan şeirlə onu cavablandırmışdır. Sabir öz şeirinin əvvəlində belə bir qeyd vermişdir: “Molla Nəsrəddin”in 10-cu nömrəsində Qızdırmalı imzalı yazılan əsərə cavab” Sabirin cavabı da “Hophopnamə”nin həmin nəşrinə daxil edilmişdir. (səh.111) Kitabı çapa hazırlayanlar isə bunun fərqi varmamış, satiraların hər ikisini Sabirə isnad vermişlər.

2. “Hophopnamə”nin təkrar nəşrlərinə daxil edilmiş, “Bəxtəvər kimlər idi aləmdə?” misrası ilə başlanan “Qamçı” adlı taziyanəyə (səh.162; II cild.səh.7) diqqət edək. İlk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında “Qamçı” sərlövhəsi və “Şallaq” imzası ilə dərc edilmiş (1910, № 27) həmin taziyanə də Sabirin deyil, şair Əli Nəzminindir. Çünki nə “Qamçı” sərlövhəsi, nə də “Şallaq” imzası Sabirə məxsus deyildi. Jurnalda taziyanə dərc etdirən hər bir şairin müəyyən gizli, satirik imzası olduğu kimi, məxsusi sərlövhəsi də var idi. Sabir bütün taziyanələrini “Qırmanç”, Əli Nəzmi “Qamçı”, Əliqulu Qəmküsar “Dəyəmək” adları altında nəşr etdirirdilər. Sabir ədəbi məktəbinə mənsub olan digər şairlərin də hər birinin özünəməxsus sərlövhəsi var idi. (“Şallaq”, “Kösöv”, “Çomaq” və s.)

Əli Nəzminin arxivində avtoqrafı saxlanılan həmin taziyanəni müəllif sonralar (1927-ci ildə) “Sijimqulunamə” adı altında nəşr etdirdiyi şeirlər toplusuna belə bir qeydlə daxil etmişdir: “Bu qitə möhtərəm Sabirin zənn edilərək “Hophopnamə”də dərc edilmişdir”. (səh.151) və s. Sabirə səhv isnad verilib, təkrar nəşrlərə daxil edilmiş əsərlər yalnız yuxarıda adları çəkilənlərdən ibarət deyildir. Məsələn: ikicildlik təkrar nəşrin I cildində “Bəylərə məktub” (səh.21) “Səyahətnamədən bir nəbzə (səh.52)”; II cildində “İntihayi-şöhrətə varmaq üçün dun təblər (səh.50)”, “Mənə bildin deyənərbabi-qərəz”(səh.7), “Gavimahi deyir (səh.8)”, “Kimdir o, Arifi görçək pozulur (səh.9)”, “Eşitməyənə” (səh.22), “Ya liləcəb” (səh.59) və s. kimi Sabir qələminə məxsus olmayan özünə yer tapmışdır. Halbuki adları çəkilən əsərlərin səhvən Sabirə isnad verildiyi XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının mötəbər tədqiqatçılarından olan Cəfər Xəndan, Mir Cəlal, Məmməd Cəfər, Əziz Mirəhmədov, Kamal Talıbzadə, Firidun Hüseynov və başqaları tərəfindən də təsdiqlənmiş, həmin əsərlər Sabir külliyyatının elmi-akademik nəşrindən başlamış (1962-1965-ci illər) “Hophopnamə”nin bütün sonrakı nəşrlərindən çıxarılmışdır. XXI əsrin astanasında həmin əsərləri yenidən külliyyata daxil edib, oxucu kütləsinin istifadəsinə vermək özbaşınalıqdan, sabirşünaslığın bu sahədəki nailiyyətlərinə məhəl qoymamaqdan başqa bir şey deyildir. Təkrar nəşrin hər ikisində (2000-2002-ci il nəşri) mətnlərin dürüslüyü baxımından da ciddi qüsurlar və səhvlər vardır. Hətta bu və ya digər əsərin bəzən bütöv bir parçası, misra və beytiməndən kənara qaldığı kimi, yüzlərlə söz və ifadə də düzgün oxunmamış, bəzi əsərlər ərəb əlifbasından latın qrafikasına çevrilərkən ciddi təhriflərə məruz qalmışdır.

Düz versiya	Təhrif forması
Tərk edər kim ki, şükri-neməti-nas, Etməyir vaqəən xudayə sipas (səh.305)	Tərk edər kimi ki, şükri-neməti- naz , Etmiyor vaqəən xudaya senas
Şəkəri-şükrdə həlavət var, Şükrdə izdiyadi-nemət var ...Şükr sərmayeyi-ibadətdir, Şükr pərvaneyi-itaətdir (səh.305)	Şükr, şükürdə həlavət var, Şükürdə izdiyade nemət var. ... Şükr sərmayeyə-ibarətdir , Şükr pərvanəyə-itaətdir
Dağıldı məclisi-milli, Ələmlər sərnigün oldu. Səbəb beyni yoğun oldu. (səh.I cild, 148)	Dağıldı məclisi-milli, Əməllər sərnigün oldu. Səbəb beyni yoğun oldu.
Bisütün sinəsinə dəysə də bintişə yenə Cövrə təmkin edərək durduğı məvadə durar! (səh.II cild, 52)	Büsbütün sinəsinə dəysə də bintişə yenə Cövrə təmkin edərək durduğı məvadə durar!
Bu gün İrani yeksər qaplamışdır seyli-istibdad... Hələ Təbrizə də var iştəhayi-meyli-istibdad! (səh.I cild, 150)	Bu gün İrani yeksər qaplamışdır seyli-istibdad... Hələ Təbrizdə var iştəhayi-meyli-istibdad!
...Bununla belə biz neçin bəxtiyar Olub etməyək də hələ iftixar?! (səh.34)	...Bununla belə biz neçin bəxtiyar Ölüb-itməyək də hələ iftixar?!

Təkrar nəşrlərdə nəzərə çarpan ciddi qüsurlardan biri də əsərlərin sərlövhəsi ilə bağlıdır. Şairin əsərləri “Hophopnamə”nin ayrı-ayrı nəşrlərində müxtəlif adlarla verilmiş, hətta eyni əsər bəzən bir kitabda müxtəlif adla iki dəfə çap olunmuşdur. Şeirlərin sərlövhəsindəki qarışıqlıq və hərc-mərclik nəzərə alınaraq, “Hophopnamə”nin son 30 ildəki nəşrlərində (1962-1992) vahid prinsip gözlənilmiş, yalnız müəllifin özü tərəfindən qoyulan xüsusi adlar saxlanılmış, ilk mənbələrdə (qəzet, jurnal, dərslik və toplularda), “Ədəbiyyat”, “Əşar”, “Nəzm”, “Taziyanə” və s. ümumi başlıqlar sərlövhə kimi verilmişdir:

Sərlövhənin əsli	Sərlövhənin təhrifi

Təhsili-elm	Türk şairlərinin sirri amədi Füzulinin bəzi qəzəllərinə nəzirə-təməsxüranə (səh.26)
“Həyat”ın Gop-gopuna cavab	“Gop-gop” imzalı “Qoy məktəbə təhsili-ülum eyləsin oğlum, daş olsa da qəlbi, onu mum eyləsin oğlum! (səh.30)
İki cavablara bir cavab	“Tazə həyat” qəzetində “Məhəmmədzadə” imzalı “Sən deyən oldu, mən deyən” nəqaratlı şerə cavab (səh.93)
Nasirmülk Bakıdan İrana azim olduqda	Nasirülsəltənə Bakıdan İrana ezam olduqda (səh.256)
Camuşçu və sel	“Camuş və sel” (səh.328)
Xəyyamdan məələn tərcümə	Xəyyamdan tərcümə (səh.275)

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında”kı sərəncamında 2004-cü ildə nəşri nəzərdə tutulan əsərlər arasında M.Ə.Sabirin “Hophopnamə”sidə vardır. “Hophopnamə”nin 2004-cü il yeni nəşri Sabirin ədəbi irsinin 1962-1965-ci illərdə respublika EA tərəfindən buraxılmış üçcildlik elmi-akademik nəşri əsasında hazırlanmışdır. Vaxtilə bu və ya digər səbəblə əlaqəli olaraq külliyyatdan çıxarılan bəzi əsərlər yeni nəşrə əlavə edilmiş, həmçinin izah və şərhlər yenidən işlənilmiş və təkmilləşdirilmişdir. Sabirin indiyədək elm aləminə bəlli olan bütün əsərləri nəşrdə əhatə edilmişdir. M.Ə.Sabir əsərlərinin tam külliyyatı 2004-cü ildə iki cildə nəşr olunur.

I cild- Sabirin 1906-1910-cu illərdə yazmış olduğu satirik şeirləri əhatə edir.

II cild- 1911-ci ildə yazılmış satirik şeirlərlə yanaşı, müəllifin ictimai-siyasi və fəlsəfi lirikası, növhə və mərsiyələri, qəzəlləri, məktəb uşaqları üçün qələmə alınmış şərqi, mənzum hekayə və təmsilləri, tərcümələri, hekayə və felyetonları, ədəbi-publisist məqalələri, müxbir yazıları və məktubları daxil edilmişdir.

Birinci cild xronoloji prinsip əsasında hazırlanılmış, ikinci cildə isə həmin janr üzrə bölgü, həm də xronologiya gözlənilmişdir. Şairin vəfatından sonra mətbuatda çap olunmuş və yaxud əlyazması halına qalmış əsərlərin tarixləri deyil, yazılma tarixləri nəzərə alınmışdır. Hər iki cildə elmi-akademik tələbləri gözlənilmiş, Sabir şeirinin mətnində apastrof işarəsinin saxlanılmasına zəruri ehtiyac duyulmuşdur.

Ədəbiyyat:

1.Cəfər Ə. (2012) Sabirin yaradıcılığında təhzil, nəzirə və bənzətmələr // M.Ə.Sabir haqqında tədqiqlər. Bakı: “CBS”, s.130-208

2. Cəlal M. (1961, № 12), Sabir yaradıcılığında bədii sənətkarlıq // Azərbaycan jurnalı, s.154-165.
3. Qəhrəmanova Ulduz (2015), M.Ə.Sabir və klassik irs, f.ü.f.d. dərəcəsi almaq üçün təqdim edilən dissertasiya, Bakı
4. Sabir (Məqalələr məcmuəsi). (1962), Bakı: Az SSR EA, s. 264.
5. Sabir M. Ə. haqqında tədqiqlər (elmi məqalələr toplusu). (2012), Toplayıb tərtib edən, ön sözün müəllifi və redaktoru Alxan Bayramoğlu (Məmmədov) Bakı: “CBS”, 456 s.
6. Sabir M. Ə. (2004), Hophopnamə. Tərtib edən, müqəddimə və şərhlərin müəllifi Məmməd Məmmədov. I c., Bakı: Şərq-Qərb, 478 s.